

УДК 94:342.25(498.7)“1812/1828”

Л. Ф. Циганенко

ДВОРЯНСТВО І МІСЦЕВІ ОРГАНИ ВЛАДИ В БЕССАРАБІЇ 1812–1828 РР.

Розглядається участь дворянства Бессарабії у місцевих органах влади відразу після приєднання цих територій до складу Російської імперії; аналізується зміст основних розпорядчих документів щодо управління цим краєм.

Ключові слова: дворянство, Бессарабія, бояри, бояринаші, департаменти, статут.

Як відомо, в 1812 р. бессарабські землі увійшли до складу Російської імперії. Адміністративне управління в Бессарабській губернії та участь дворян в органах місцевого управління мали свою специфіку. Особливе геополітичне положення Бессарабії, перспектива використання цієї території як плацдарму для подальшого просування Російської імперії на Балкани, пильна увага населення та урядових кіл сусідніх держав до подій у краї – змушували російську владу зберегти певні риси самоуправління, хоча вони подекуди були формальними. В краї, де приходилося рахуватися з постійною військовою небезпечкою, піклуватися про збут товарів через нещодавно побудовані порти, куди безперервним потоком прибували нові мешканці зі своїми потребами, від місцевих управлінців вимагалися надзвичайні організаторські здібності та ініціатива.

Перебуваючи в привілейованому становищі, бессарабське дворянство займало ключові позиції в ієрархії державного управління Бессарабією, мало можливість реалізувати свої політичні та соціально-економічні домагання.

В доволі численній літературі, присвяченій історичному розвитку південноукраїнських земель, це питання залишається маловивченим. Однією з робіт, яка безпосередньо присвячена Бессарабському дворянству є праця А. Крупенського “Кратний очерк о Бессарабском дворянстве. 1812-1912”, видана до сторічного ювілею приєднання Бессарабії до Російської імперії. Будучи віце-губернатором краю, А. Крупенський на основі документів архіву Бессарабських дворянських зборів подав перелік боярських родин, які перейшли в російське дворянство, проаналізував роботу перших дворянських зборів, дослідив питання взаємовідносин дворян з податними станами регіону. Автор зізнається, що брак фактичного матеріалу не дозволив йому системно й повно викласти історію бессарабського дворянства.

Окремі питання управлінської діяльності російського дворянства та молдавського боярства в Бессарабії висвітлені в роботах Я.Є. Водарського, В.М. Кабузана та С.М. Троїцького. Автори подають статистичні матеріали про чисельність дворянства та аналізують його місце в системі місцевого управління. Значну увагу участі дворянства в управлінні краєм приділяли молдавські дослідники В. Жуков, А. Накко та інші. Поряд з тим, потрібно визнати, що досі в історичній науці немає достатньої інформації про організацію та діяльність органів місцевого управління в Бессарабії у перші десятиріччя після приєднання до Російської імперії.

Надання особливого адміністративного та правового статусу окремим провінціям по суті суперечило централізаторській системі управління Російської імперії. Більше того, деякі державні діячі сподівалися, що пізніше зможуть використати досвід створення спеціального законодавства для основних територій Російської імперії. Введення в Бессарабії особливих форм управління скоріш за все було вимушеною поступкою імперського центру місцевій еліті.

Тимчасові правила керівництва краєм були сформульовані командуючим Дунайською армією адміралом П. Чичаговим і 23 липня 1812 р. затверджені Олександром І. Для управління областю 7 серпня 1812 р. було призначено цивільного губернатора, військове командування зберігало за собою право призначати на посади голів повітової поліції. Керівником області призначався військовий генерал, який знаходився у підпорядкуванні адмірала П. Чичагова та міністра поліції С. Вязімітинова. Фактично в краї було встановлене своєрідне двовладдя – цивільна влада зосереджувалась у руках дійсного статського радника, греко-молдавського боярина Скарлата Дмитровича Стурдзи, а військова – у генерал-майора Івана Марковича Гартінга [1, с.23].

У лютому 1813 р. з метою забезпечення гідного управління краєм було створено два департаменти, всі посади в яких були зайняті або молдавськими боярами, або російськими військовими. Майже всі справи в цих департаментах велися паралельно російською та молдавською мовами. В складі обласного адміністративного апарату посади були розподілені між молдавськими та російськими чиновниками. За підрахунками дослідника В. Жукова [2, с.31], співвідношення молдаван і росіян в адміністрації на той час становило 7 до 5. Сучасні молдавські дослідники вважають, що призначення відбувалися на користь російських службовців, і співвідношення було 7 до 12 [3, с.38].

У березні 1813 р. були прийняті розроблені графом І. Каподістрієм “Правила тимчасового управління Бессарабією”, за якими військова влада належала генералу, а цивільна – губернатору та обласному уряду. До складу крайового уряду входили загальні збори, до них – радники адміністративних установ під керівництвом губернатора, два департаменти – судовий та фінансово-статистичний. “Правила” 1813 р. встановлювали “м’який” контроль за діяльністю місцевої адміністрації. Щодо посад повітових справників –

вони фактично залишилися без змін. Ці посади майже стовідсотково знаходилися в руках місцевих дворян, які вирішували всі питання, виходячи з принципу так званих “звичаїв землі”. Іншими словами, ми спостерігаємо фактичне збереження старої відкупної системи, яка жодним чином не змінила привілейоване становище дворянської верстви в краї.

На підставі затверджених правил тимчасовий уряд навесні 1813 р. у Кишиневі, який через вигідне географічне розташування став обласним містом, було проведено збори для затвердження першого обласного уряду. Перший департамент уряду складався з 3 експедицій: цивільної або експедиції судових справ; карної та слідчої експедиції; міської та земської поліції. До першої експедиції входили 4 радники з місцевих дворян; до другої – 3 радники з місцевих нобілів і 1 російський штаб-офіцер; до третьої – 1 радник із російського штабу (штаб-офіцер).

Другий департамент складався з трьох експедицій: статистики, фінансів, комерції. Кожна з експедицій знаходилась під керівництвом одного радника або з російських штаб-офіцерів, або з місцевих аристократів, за призначенням губернатора. Всі справи велися двома мовами – російською та молдавською, тому кожен з департаментів мав по 2 канцелярії: російську та молдавську [4, с.120].

В адміністративному відношенні область спочатку була поділена на 9 повітів: Оргеєвський або Кишинівський, Яський або Фалештський, Сорокський, Хотинський, Бендерський, Хотарничанський, Кодрський, Гречанський, Томарівський або Ізмаїльський. Для кожного повіту передбачався один (в деяких – 2) справник та 1 секретар (валіш), який паралельно виконував обов'язки скарбника. На всі ці посади були призначені лише молдавські бояри або бояринаші. Повіти поділялися на околи, які знаходилися під управлінням околиць та капітанів де мазиле; містечками опікувалися капітани де тирге. Околиці та капітани призначалися справником з місцевих дрібнопомісних дворян. Усі справи вирішувалися справником одноосібно, виходячи з місцевих традицій та звичаїв. Прийняті рішення здебільшого ніде не фіксувалися – приймалися на словах.

Російські відділи поліції були створені лише в Кишиневі та Хотині. Для кишинівської поліції ще 28 жовтня 1812 р. С. Стурдзою було затверджено особливий штат під головуванням на посаді поліцмейстера титулярного радника О. Дическула, якого невдовзі змінив підполковник Г. Полтавцев. В Хотинському повіті поліцейське управління зберігало попередню назву – “паркалабія”, в Оргеєвському – “сардарія”. У Бендерському й Томарівському повітах, враховуючи їх площі, від справників призначалися ще особливі повірені або “векілі”: від бендерського справника – в Акермані та Кілії, а від Томарівського – в Ізмаїлі [5, арк.212].

Таким чином, тимчасовому обласному управлінню було надано певні риси молдавського Дивану, з включенням до його складу значного числа представників місцевої аристократії та збереженням “звичаїв землі”. Без сумніву, це було зроблено, виходячи з необхідності поступової підготовки місцевого населення краю до російських державних і адміністративних порядків.

Однак господарська розруха, постійні епідемії, продовольчі труднощі, зловживання боярства, хабарництво та здирництво чиновників та відкупників державних податків, бюрократизм і нерегульованість статусу регіону, недостатність справжнього контролю за діями нових чиновників, відсутність письмової збірки місцевих звичаїв та законів – викликали обурення з боку місцевого населення і як наслідок – бажання переселитися на землі, які знаходилися під юрисдикцією Туреччини. Над царизмом нависла загроза втрати іміджу прогресивного та привабливого уряду, який він намагався створити в уяві народів Балканського півострова. Потрібні були рішучі дії.

17 червня 1813 р. 80-ти річний С. Стурдза, який на цей час був вже зовсім неієздатним через параліч, був відсторонений від посади, хоча формально звільнявся до одужання. С. Стурдза виявився першим і останнім губернатором, який походив з місцевого дворянства. Оскільки в цей час генерал П. Чичагов з військами знаходився у закордонному поході, начальником Бессарабської області формально став Петербурзький головнокомандуючий та управляючий Міністерством поліції С. Вязімітинов.

Курс на приведення системи управління Бессарабією у відповідність до загальноімперської практики було схвалено С. Вязімітиновим після ознайомлення з запискою дійсного статського радника Л. Байкова, який інспектував край. У своєму звіті інспектор зазначав, що бессарабські „звичаї полягають у праві сильного, й у тому, хто більше дасть”. З метою поліпшення становища Л. Байков пропонував привести регіональне законодавство у максимально можливу відповідність до загальноімперського та підпорядкувати місцеву адміністрацію краю безпосередньо Сенату і міністерствам: “Якщо з якихось причин неможливо у Бессарабській області встановити порядок однаковий з іншими російськими губерніями, ...то, замість того, щоб створювати досить некорисні, а іноді й зовсім шкідливі нові адміністративні органи, є готові для Бессарабії кращі зразки управління – адміністрації Тавриди й Грузії, ... існуючий тоді бессарабський уряд за прикладом інших вже існуючих у державі (без будь-якого порушення привілеїв), повинен увійти у підпорядкування Сенату та іншим міністерствам” [6, с.121-122].

Колишній комендант Хотинської фортеці військовий інженер Іван Маркович Гартінг, призначений виконуючим обов'язки губернатора Бессарабії на час хвороби С. Стурдзи, повністю поділяв цю точку зору. Перш за все, він запропонував замінити радників обласного уряду, які раніше були призначені С. Стурдзою з числа місцевих молдавських бояр, на тих дворян, які нещодавно прибули до Бессарабії з інших губерній імперії й виявилися більш здатними до виконання цих обов'язків. На думку І. Гартінга, молдавські бояри були нездатними ні до російської, ні до молдавської служби. “Користуючись більшістю голосів та

захищаючись посиланням на чисельні та різноманітні звичаї землі та власні закони, які не мають ніякого документального підтвердження, вони використовують свої посади більше для порушення, ніж для дотримання правосуддя” [7, с.115]. Однак при цьому І.Гартінг вважав неможливим введення в краї загальнодержавної губернської адміністрації.

Незабаром С. Стурдза помер і дві гілки влади (військова і цивільна) поєдналися в руках однієї особи – генерала І.Гартінга, який з надзвичайною енергією взявся за подолання зловживань і почав з обмеження свавілля молдавських дворян. Щоб зберегти лояльність місцевої знаті, губернатор продовжив практику роздачі боярам та новим російським дворянам-чиновникам земель і дворової челяді – скутельників та бреслашів. Якщо під час губернаторства С. Стурдзи було роздано близько 1 000 родин, то І.Гартінгом – 3 524 родини скутельників [8, с.35]. Однак це не допомогло. Конфлікт між представником центральної влади і місцевим боярством розпалювався далі.

Молдавські чиновники були не самотні у бажанні власного збагачення за рахунок махінацій та зловживань. Необхідно зазначити, що, хоча російські чиновники в кожному листі до столиці скаржилися на зловживання з боку молдавських бояр, деякі з них не пропускали нагоди заробити в Бессарабії капітал, як правило, незаконним шляхом. Іноді траплялися конфлікти на рівні місцевої адміністрації, особливо в тих повітах, де одним із справників був росіянин. У 1814 р. між румунським і російським пиркелабамі в Хотині відбувся гострий конфлікт. Мешканці Кишинева також конфліктували з російським поліцеймейстером, від якого вимагали “зовсім не втручатися”, дорікали що “окольний не володіє молдавською мовою та відійшов від звичаїв нашої землі” [9, с.39].

Для ознайомлення зі справами в області І.Гартінг ввів практику проведення загальних зборів, на яких повинні були звітувати всі радники департаментів. Загальні збори обласного уряду, до якого входили президент (губернатор) і 12 радників обох департаментів, не були постійно діючим органом, як це було, наприклад, в Таврійській губернії. Вони скликалися губернатором на власний розсуд. Поступово І.Гартінгу вдалося навести порядок у судах, створити карантинну службу, відкрити шпиталь, поліцію і в'язницю. Однак, враховуючи департаментську структуру обласного уряду, опозицію місцевих дворян і чиновників, йому було важко досягти кардинальних змін.

Ефективній роботі першого департаменту заважала відсутність президента, який міг би займатися класифікацією справ для подальшого їх розгляду або за молдавськими, або за російськими законами. “Перших з них, на мій погляд не існує, бо ніде немає жодних слідів молдавських законів..., а лише є розповіді молдавських бояр, що в краї є свої звичаї”, – писав І.Гартінг [10, с.115]. І хоча його висновок щодо відсутності молдавських законів був надуманим і поміркованим, саме ця аргументація стала головним козирем проти надання права автономного управління Бессарабії. До того ж, потрібно враховувати природне бажання бессарабських бояр залишатися єдиними знавцями місцевого права, тому не виключене навмисне приховування від І.Гартінга правових актів та збірок.

І.Гартінг дав не дуже схвальну характеристику верхівці молдавського населення краю. Губернатор області звертав увагу на те, що частина молдавських дворян привласнила собі боярські титули. Він вказував на те, що молдавські дворяни “усіма засобами і в усіх випадках підтримують один одного проти росіян”, ... до яких вони „дуже неприхильні, маючи відразу від покори перед корінними російськими законами, і використовуючи усю хитрість, усі виверти й інтриги, які займають усі уми молдаван вищого й середнього станів – усіляко приховувати від росіян справжній стан справ у краї, де вони живуть, залишають росіян у невіданні стосовно землі й народу” [11, с.131].

Губернатор вказував, що молдавські дворяни нехтують посадами, які не приносять прибутків. Так, наприклад, у 2-му департаменті з необхідних трьох радників до першої експедиції – статистичної – зовсім нікого не призначено; до третьої експедиції – з питань торгівлі – так само не було бажаних, тому ці місця змушені були займати російські чиновники. Проте в другій експедиції – фінансів та повинностей – радником завжди був молдавський дворянин і ніколи не відчувалася нестача бажаних зайняти це місце. Така ситуація призводила до фактичного безвладдя, сприяла поширенню фінансових зловживань. Єдине, за допомогою чого, на думку І.Гартінга, можливо було виправити ситуацію – це негайна загальна ревізія.

У той час, як І.Гартінг під впливом російських чиновників, які працювали в адміністрації краю, листувався з Петербургом, згуртована молдавська аристократія, стурбована перспективою ліквідації своїх привілеїв, стала формувати громадську думку проти нього, висуваючи, як правило, безпідставні звинувачення. Скориставшись підтримкою митрополита Гавриїла Бенулеску-Бодоні, молдавські бояри направили одночасно три листа: російському царю, Комітету міністрів та обер-прокурору Синоду.

Результатом спланованих дій місцевої аристократії стало направлення до Бессарабії у 1815 р., за ініціативою князя М.Салтикова, радника П.Свіньїна, який мав зібрати інформацію про стан управління краєм та шляхи його вдосконалення. Важко сказати, яким чином стало можливим таке незвичайне відрядження, фактично ревізія, і чим була викликана протекція з боку М.Салтикова.

У Бессарабії П.Свіньїн, маючи лише чин колезького асесора, фактично очолив боротьбу молдавського боярства з управляючим цією областю. Інспектуючи край та ретельно прислуховуючись до думок і побажань місцевого боярства, П.Свіньїн звинуватив у всіх прорахунках обласний уряд на чолі з І.Гартінгом. Таємні листи П.Свіньїна до Комітету міністрів відіграли вирішальну роль у звільненні І.Гартінга з посади. Свої думки П.Свіньїн виклав у “Описі Бессарабської області”, написаному в 1816 р.

В архіві П. Свіньїна збереглися цікаві документи, які він не наважився подати до уряду, – листи-подяки на його ім'я та ім'я князя М. Салтикова. В одному з них вказувалося: “Ми, обрані представники від бессарабського народу, вважаємо своїм обов'язком принести Вашій світлості нашу ... вдячність за направлення пана Свіньїна, почесного і гідного чиновника, для ознайомлення з нашими звичаями, правами та обов'язками. Розсудливі заходи, які він вжив для виконання даного йому доручення, його непохитні правила честі та справедливості переконують нас, що він надасть Вашій світлості відомості нелицемірні й достовірні про наш край, – відомості, які ґрунтуються на спостереженнях неупередженого, розумного та досвідченого чоловіка”. Чого більше в цьому листі – лестощів або справжнього визнання заслуг чиновника, – сказати важко. Пізніше спогади про роботу в Бессарабії були для П. Свіньїна “ножем гострим”, особливо, коли мова заходила про дарунки, які він отримав від місцевих дворян [12, с.210]. На початку 1816 р. П. Свіньїн був відкликаний з Бессарабії у зв'язку з перевищенням своїх повноважень.

Очевидно, в Петербурзі думки інспектора знайшли підтримку. В лютому 1816 р. І. Гартінга було відправлено у відставку “за станом здоров'я”. Таким чином, у протистоянні позицій: збереження самобутності місцевої влади або впровадження загальноімперських адміністративних принципів – перемогла перша. Її висловлювала бессарабська верхівка, яка розраховувала на призначення на посаду губернатора людини, що буде відстоювати автономні права краю. В якості кандидатури було запропоновано катеринославського цивільного губернатора І. Калагеоргія, якого молдавські бояри хотіли бачити в Бессарабії як людину, що знайома зі звичаями населення і зможе примирити існуючі боярські партії. Однак цим намірам не судилося збутися.

Враховуючи складність обстановки у краї, імператор направив до Бессарабії подільського військового губернатора, героя Вітчизняної війни 1812 р. генерал-лейтенанта Олексія Миколайовича Бахметєва з наданням йому статусу повноважного намісника. Цивільним губернатором став представник молдавського титулованого боярства К. Катаказі.

Прибувши до Бессарабії, генерал-лейтенант О. Бахметєв реформував створену його попередником систему звітування усіх радників департаментів на загальній нараді, вважаючи її недієвою. Заручившись підтримкою деяких молдавських бояр, він планував створити особливу раду, яка б дозволила, на його думку, більш ефективно впливати на ситуацію в області. У 1816 р. О. Бахметєв створив Тимчасовий комітет, одним із завдань якого була розробка проекту статуту Бессарабії. Тимчасовий комітет складався з 10 представників молдавського боярства та 2 російських дворян-чиновників під керівництвом катеринославського цивільного губернатора І. Калагеоргія [13, с.193].

Перед Тимчасовим комітетом постали такі завдання: створення повітових справниць, поліції, пошти, санітарного кордону; розгляд фінансових справ (ревізія попередніх витрат, розслідування зловживань); уточнення прав усіх станів краю і складання списку дворянських родів; створення нового проекту управління Бессарабською областю. Однак і на цей раз, незважаючи на попередні заяви місцевої аристократії про бажання брати реальну участь в управлінні краєм та його реформуванні, фактично нічого зроблено не було. Засідання Тимчасового комітету проводились досить рідко, основна робота здійснювалась чиновниками канцелярії губернатора. Пізніше створення проекту було передано Загальним депутатським дворянським зборам, однак і тут виникли аналогічні проблеми. Участь місцевого нобілітету у законотворчому процесі в краї була мінімальною.

Для нас є цікавою наведена П. Вігелем характеристика окремих дворян, які були обрані до Верховної Ради. Деякі висловлювання досить брутальні й неповажні, за що пізніше П. Вігель вибачився перед молдавськими аристократами, проте вони дозволяють нам краще зрозуміти труднощі, що виникали в процесі розбудови владних структур, та особливості роботи у новій адміністрації представників молдавських дворянських родів. Характеризуючи депутата боярина І. Прункула, П. Вігель зазначав: “два терміни (по 3 роки) обирався депутатом до Ради, й збереже, мабуть, це звання до кінця життя... Власною могутністю і за допомогою синів, зятя, родичів, сватів та кумів... він впливає на все, що відбувається в цій області”. Серед депутатів від дворянства також були: Баланеско, якого сучасники називали “бунтівним забіякою”, предводителем “нових” молдавських дворян [14, с.4,9,13].

Однак і російські чиновники, які нещодавно прибули до Бессарабії, не дуже ретельно ставилися до виконання своїх обов'язків та намагалися при нагоді виступати проти будь-яких місцевих прав, наголошуючи, що вони діють в “інтересах краю!” [15, с.51]. Не дуже відрізнявся від них і “господар” краю, про якого П. Вігель в 1819 р. писав, що, „...головував ще Бахметєв, чи вірніше сказати його дружина Вікторія Станіславівна, колишня дружина графа Шоазеля-Гуфьє, народжена графиня Потоцька. Як будь-яка полька, вона любила владу, і від того любила свого впливового чоловіка, старого і хворого. Як полька, вона любила гроші і від того любила дику Бессарабію, в якій бачила для себе золотий рудник” [16, с.26].

Розуміючи необхідність юридичного оформлення пропозицій щодо створення уряду, О. Бахметєв доручив чиновнику канцелярії С. Криницькому скласти проект нового Статуту управління областю. Робота з розробки проекту Статуту продовжувалась близько двох років і на початку 1818 р. О. Бахметєв, або не уважно проглянувши проект, або дуже довіряючи своїм помічникам, направив його на затвердження імператору, не з'ясувавши наслідки нововведень.

Реакція царя була досить цікавою. На думку П. Вігеля, цар, ймовірно, помітив недоліки, адже він лише ухвалив, а не затвердив новий Статут області. О. Бахметєв свої помилки побачив лише тоді, коли рада розпочала свою діяльність, однак щось виправити було вже надто пізно. 29 квітня 1818 р., після

відвідування Олександром І Кишинева, було ухвалено новий Статут управління областю. Деякі сучасні дослідники вважають цей документ “Конституцією” краю [17, с.514]. Спробуємо розібратися. Спочатку слід визнати, що після прийняття цього документу в краї мало що змінилося. У Верховній Раді більшість, як і раніше, була за представниками молдавського боярства, якому було забезпечено вигідне для нього місцеве право, привілеї і права, а також переваги в усіх інстанціях обласного та повітового управління.

За Статутом, Бессарабському краю надавалося особливе становище. Перший параграф характеризував становий склад населення краю та гарантував збереження всіх прав та привілеїв.

Згідно зі Статутом, замість департаментів вводилась нова форма адміністративного та судового управління в краї. Очолювала обласний уряд Верховна Рада, до складу якої входили президент (намісник або військовий губернатор), цивільний губернатор, віце-губернатор, голови карного та цивільного судів і чотири депутати від дворянства. П'ять членів ради призначались особисто російським імператором, решта – обиралися на три роки з числа місцевих дворян. До складу цих депутатів обов'язково входив обласний предводитель дворянства. Персональний склад депутатів від дворян затверджувався військовим генерал-губернатором краю. Верховна Рада була вищою адміністративною й апеляційною інстанцією.

Головою обласного уряду був намісник або військовий губернатор, до обов'язків якого входило не лише головування у Верховній Раді, а й затвердження всіх виборних посад. Нові органи влади в краї поділялися на судові та урядові. Уряд призначав обох голів і по одному раднику в кожний суд. Решта чиновників обиралися місцевим дворянством на трирічний термін. Мова, якою розглядалися справи, визначалася в кожному випадку окремо, а суть справи визначалася у відповідності до російського законодавства. При цьому під час розгляду цивільних, посадових та майнових справ пропонувалося враховувати традиційні „права, привілеї та звичаї землі” [18]. Крім Верховної Ради, були утворені комісії: казенна, виконавча й цивільна, межова контора з повітовими комісіями.

Таким чином, проект передбачав досить активну участь місцевого нобілітету в управлінні краєм. Судова практика частково базувалася на регіональному законодавстві. При цьому чітко простежується, що ключові посади залишалися під контролем центральної влади або намісника.

Аналогічною була структура повітової адміністрації, до якої входив голова (капітан-справник) та чотири засідателі (комісари), обрані дворянством повіту. Повітові карні та цивільні суди також формувалися за результатами дворянських виборів.

Щодо виконавчої влади – вона належала губернатору та обласному уряду, який в свою чергу призначав обласного прокурора. На місцях вводилися посади повітових прокурорів; в містах створювалися міські думи та цехові ремісничі управи.

Статут 1818 р. зберіг фактично незмінними права місцевих бояр, залишивши за ними станові привілеї та юридично зрівнявши їх у правах з російським дворянством. За Статутом, право обирати і бути обраним надавалося боярам, які володіли не менше як 300 дес. землі, а також їх дітям, які досягли 22 років. Цей документ відіграв роль проміжного ступеня – з одного боку, наблизив Бессарабію до загальноросійських стандартів управління, а з іншого – зберіг місцеві особливості. Слід констатувати, що Статут 1818 р. мав прогресивне значення, оскільки в складі Російської імперії Бессарабія отримала певну автономію, що забезпечувала бессарабському дворянству збереження їх прав та привілеїв. Однак автономія Бессарабії носила лише формально-адміністративний характер, порівняно з Польщею та Фінляндією, де місцева аристократія мала законодавчі права. Введення Статуту поклато початок десятирічному періоду функціонування автономної адміністрації області.

На думку історика А. Накко, Статут був недосконалим документом, і не сприяв встановленню балансу між різними центрами впливу на прийняття основних рішень. Дослідник Л. Берг взагалі вважав, що користь від отримання автономії для краю була досить сумнівною.

Дуже скоро, через два роки, почалося обмеження автономії: намісник отримав право вето по всіх справах, крім судових. справи в Раді розглядалися дуже повільно. Так, наприклад, з 200 справ, які щорічно потрапляли до розгляду Ради області, розглядалося тільки 13 [19, с.110]. У цинутах процвітали зловживання місцевих чиновників та дворян у масштабах, що викликали глибокий подив навіть царських службовців. В судових установах фіксувалися жахливі зловживання; карний суд області взагалі діяв лише в особі свого голови. Ситуація в повітах була ще гіршою. Як відмічав сучасник, тут “вважається дурнем той справник, який за рік не отримував 100 000 леїв” (один лей у 1815 р. дорівнював 20 царським копійкам) [20, с.203].

Нововведення не призвели до серйозних зрушень в управлінні Бессарабією, тому наприкінці 20-х рр. XIX ст. управлінські установи краю знову підпали під реорганізацію.

За новим законом 1828 р. (“Установи для управління Бессарабською областю”) було скасовано намісництво в краї, Бессарабія була включена до Новоросійського генерал-губернаторства на загальних засадах, поряд з іншими новоросійськими губерніями. Обласне правління (орган, якого в загальнодержавному масштабі в інших областях не існувало), було введено замість Верховної Ради. справи на розгляд обласного правління мали подавати лише три особи: генерал-губернатор, цивільний губернатор, обласний предводитель дворянства. Абсолютно всі чиновники в повітах призначались з місцевих дворян особисто генерал-губернатором.

Прийняття “Установ...” для бессарабського дворянства знаменувало позбавлення його виключного становища. Фактично в краї вводилося автократичне правління, яке поступово анулювало усі ознаки місцевої автономії. Дворяни позбавлялись права обирати чи бути обраними, було ліквідовано їх право

керувати краєм. Функції нової ради були зведені до складання довідок з економічних питань, а судова влада буда приведена у відповідність до загальноімперських стандартів.

Разом з прийняттям “Установ...” суттєві зміни відбулися в складі міських та повітових владних органів. Нова система обмежувала владу місцевого боярства і потребувала залучення значної кількості чиновників з Росії. Дослідник російського права дореволюційної Росії барон Б. Нольде пояснював причину ліквідації автономії якраз „відсутністю необхідної кількості підготовлених дворян в Бессарабії, спроможних займатися справами управління” [21, с.443]. Цю точку зору поділяє також молдавський дослідник О. Болдур. У цілому негативно оцінюючи історичний факт входження Бессарабії до складу Росії, він змушений був визнати, що основна причина „нежиттєздатності автономії” полягала в тому, що Росія й Бессарабія знаходились на різних щаблях суспільного розвитку. Молдавське князівство переживало стадію станової монархії, де використовувалося головним чином “звичаєве право” (“неписані закони”). Росія ще з початку XVIII ст. знаходилась на більш високому рівні розвитку феодалізму – на стадії абсолютної монархії. Тому молдавське боярство виявилось неспроможним керувати Бессарабією на основі російського законодавства, яке до того ж було написано незрозумілою мовою [22, с.102].

Дореволюційні автори (П. Вігель, А. Накко) основну провину за скасування свобод покладали на бессарабських дворян. Однак, на нашу думку, це дуже спрощена оцінка. Невдачу бессарабського адміністративного експерименту можна пояснити декількома причинами. По-перше, це неефективність російської управлінської системи, яка не змогла забезпечити реальну автономію для нещодавно приєднаних територій. По-друге, опозиційна налаштованість більшості представників місцевого дворянства, яке, отримавши реальний доступ до управління краєм, не змогло дбайливо розпорядитися владою. По-третє, хоча царський уряд був ініціатором надання Бессарабії самоврядування на основі законів краю, однак зміст і характер більшості цих законів був для нього абсолютно невідомий. Однією з причин, що призвели до провалу експерименту з бессарабською автономією, було те, що за 16 років з моменту включення Бессарабії до складу Росії, імперська державна машина підготувала необхідну кількість чиновників та державних службовців, які змогли замінити місцевий елемент в системі управління краєм.

Отже, незважаючи на всі зусилля, у царського уряду так і не вистачило ресурсів для того, щоб зробити з периферії “райський куток”. До такого фіналу призвела неспроможність імперського центру та місцевої еліти досягти компромісу, який би мав забезпечити збереження автономії в управлінні краєм та безпроблемну інкорпорацію місцевого дворянства в політичні структури імперії. Введення нового закону фактично означало різку зміну вектора державної політики в краї, поступове запровадження тут загальноімперських законів, фінансової системи та установ губернского типу. Царським урядом були зроблені максимально можливі кроки на шляху імперської інкорпорації, однак пройшло ще декілька десятиріч, поки бессарабське суспільство насправді стало відповідати імперському соціальному ладові.

Бессарабське дворянство, позбавлене завдяки “Установам для управління Бессарабською областю” значної частини своїх самотутніх привілеїв та прав, змушене було пристосовуватись до життя в нових політичних реаліях.

Джерела та література

1. Циганенко Л.Ф. Дворянські роди Бессарабії : історичний аспект / Лілія Федорівна Циганенко // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Вип.24. – 2008. – С.22-26.
2. Жуков В.И. Города Бессарабии 1861-1900 гг. (Очерки социально-экономического развития) / Виктор Ильич Жуков. – Кишинев : Штиинца, 1975. – 291 с.
3. История Бессарабии : (от истоков до 1998 года) / [Иоан Скурту, Думитру Алмаш, Арманд Гошу и др.]. – Кишинэу : Онисифор и Октавиан Гибу, 2001. – 353 с.
4. Накко А. Очерк гражданского управления в Бессарабии, Молдавии и Валахии во время русско-турецкой войны 1806-1812 гг. / Алексей Накко // Записки Одесского Общества истории и древностей. – Одесса. – 1879. – Т.ХІ. – С.269-310.
5. Національний архів Республіки Молдова (м. Кишинів). – Ф.2. Канцелярия Бессарабского губернатора (1812-1917 гг.). – Оп.1. – Ч.1. – Спр.2. Переписка с главнокомандующим армией и Кишиневским полицмейстером об учреждении временного полицейского управления в Бессарабской области (3 октября 1812 – 18 февраля 1813 гг.). – 227 арк.
6. Накко А. Очерк гражданского управления в Бессарабии, Молдавии и Валахии во время русско-турецкой войны 1806-1812 гг. / Алексей Накко // Записки Одесского Общества истории и древностей. – Одесса. – 1879. – Т.ХІ. – С.269-310.
7. Гартинг И.М. – Взимитинову С.К. 23-го декабря 1814-го г. №9740 // Материалы для новейшей истории Бессарабии // Записки Бессарабского статистического комитета / Под ред. А.Н. Егунова. – Кишинев, 1868. – Т.3. – С.115.
8. Оганян Л.Н. Общественное движение в Бессарабии в первой четверти XIX века / Людмила Николаевна Оганян. – Кишинев : Штиинца, 1974. – Часть I. – 368 с.
9. История Бессарабии : (от истоков до 1998 года) / [Иоан Скурту, Думитру Алмаш, Арманд Гошу и др.]. – Кишинэу : Онисифор и Октавиан Гибу, 2001. – 353 с.
10. Бессарабия : Географический, исторический, статистический, этнографический, литературный справочный сборник / Под ред. Павла Александровича Крушевана. – М. : Газ. “Бессарабец”, 1903. – 520 с.
11. Материалы для новейшей истории Бессарабии // Записки Бессарабского статистического комитета / Под ред. А.Н. Егунова. – Кишинев, 1868. – Т.3. – С.131-168.

12. Кассо Л.А. Россия на Дунае и образование Бессарабской области / Лев Аристович Кассо. – М. : Печ. А. Снегиревой, 1913. – 230 с.
13. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба : в 25 т. – Т.2 : Бессарабская область : Ч.1. / Сост. Ген. штаба кап. А. Защук – СПб., 1862. – 553 с.
14. Вигель Ф.Ф. Замечания на нынешнее состояние Бессарабии // [Соч.] Филиппа Филипповича Вигеля – М. : Унив. тип., 1892. – (Прил. к журн. "Русский архив". – 1893. – №3).
15. Крупенский А.Н. Краткий очерк о Бессарабском дворянстве 1812-1912 : К столетнему юбилею Бессарабии / Александр Николаевич Крупенский. – СПб. : Типография Р. Голике и А. Вильборг, 1912.– 64 с.
16. Вигель Ф.Ф. Замечания на нынешнее состояние Бессарабии // [Соч.] Филиппа Филипповича Вигеля – М. : Унив. тип., 1892. – (Прил. к журн. "Русский архив". – 1893. – №3).
17. Макарь П.И. "Конституция Бессарабии" : в объятиях бессарабской действительности (историко-антропологический этюд) / П.И. Макарь // Statum plus. – 2001-2002. – №5. – С.503-516.
18. Устав образования Бессарабской области // Полное собрание законов Российской империи. – Т.XXXV. – 29 апреля 1818 г. – №27357 – СПб., 1830. – С.222-227.
19. Халиппа И.Н. Основные исторические данные о Бессарабии / Иван Николаевич Халиппа // Труды Бессарабской губернской архивной комиссии. – Кишинев : Паровая типо-литография Ф.И. Кашевского, 1902. – Т.II. – С.11-119.
20. Накко А. Очерк гражданского управления в Бессарабии, Молдавии и Валахии во время русско-турецкой войны 1806-1812 гг. / Алексей Накко // Записки Одесского Общества истории и древностей. – Одесса. – 1879. – Т.ХI. – С.269-310.
21. Нольде Б.Э. Очерки русского государственного права / Борис Эммануилович Нольде. – СПб. : Политехн. ин-та имп. Петра Великого, 1911. – 554 с.
22. Boldur A. Autonomia Bassarabiei sub stapanirea ruseasca in 1812-1828 / A. Boldur. – Chisinau, 1929. – P.102-110.

Цыганенко Л. Ф. Дворянство и местные органы власти в Бессарабии 1812-1828 гг.

Рассматривается участие дворянства Бессарабии в местных органах власти после включения этих территорий в состав Российской империи; анализируется содержание основных распорядительных документов по вопросам управления краем.

Ключевые слова: дворянство, Бессарабия, бояре, бояринаши, департаменты, устав.

Cyganenko L. F. The nobility and local authorities with power in Bessarabia 1812-1828

We examine the participating of the nobility of Bessarabia in local authorities after including of these territories in the complement of the Russian empire; maintenance of basic active documents is analysed on questions of management of these territories.

Key words: nobility, Bessarabia, boyars, boyarinashi, departments, regulation.

УДК 336.733.07(477.7)“18”

І. С. Дружкова

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНИХ КРЕДИТНИХ УСТАНОВ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

У статті розглядається становлення та розвиток державних кредитних установ в першій половині ХІХ ст. на Півдні України. Зокрема, увага акцентується на діяльності Облікової контори, приказів громадської опіки та місцевих контор Комерційного банку.

Ключові слова: історія банківської справи, Облікова контора, Прикази громадської опіки, Комерційний банк.

Серед аспектів минулого вітчизняної економіки, важливим є дослідження розвитку господарства Півдня України ХІХ ст. – періоду освоєння та колонізації регіону, стрімкого розвитку чорноморської торгівлі та мореплавства, зростання промисловості, суттєвих змін у сільському господарстві та ін. Для вивчення господарства цього переламного періоду й з огляду на потреби сучасної української економіки, що також перебуває на стадії реформування, важливим є визначення місця та ролі кредитно-банківської системи у складних процесах перехідної економіки та суспільства. Притому вивчення потребує не лише історія формування та функціонування системи приватних кредитних закладів, але й історія діяльності державних кредитно-банківських установ в умовах кризи феодального суспільства та поширення ринкових відносин.

Зазначена проблематика в дореволюційний період розглядалася в роботах А.О. Скальковського, де зустрічаються відомості про створення в Одесі й інших містах губернії перших кредитних закладів. Авторами ґрунтовних історико-статистичних досліджень з питань державного та іпотечного кредиту, банківської політики, розвитку фінансів Російської імперії були П. Мігулін та Я. Печерин [1-4].

Нова хвиля історіографії з 1920-х рр. представлена в першу чергу працею І.М. Бровера, де розглядався стан кредитних закладів першої половини ХІХ ст. в Україні. Дослідник приділяв особливу увагу діяльності місцевих державних кредитних установ – приказів громадської опіки та контор Комерційного банку. Правовим аспектам роботи державних кредитних установ, в тому числі і приказів громадської опіки,